

NUKENTĖJUSIEJI DĖL KILMĖS: LIETUVOS ETNINIŲ VOKIEČIŲ TREMTIS 1945 M.

Teresė Birutė Burauskaitė

ABSTRACT

The repressive politics of the Soviet Union between 1939-1941 and 1939-1958, which effected 1 in 10 Lithuanians, is well researched by Russian and Lithuanian researchers. The most important archival documents and research have been published. Few, however, know of the deportation from Lithuania to Tajikistan at the end of the Second World War of a small Lithuanian minority of German ancestry. In this article, the selection criteria and other circumstances that led to the deportation of this 908 person group, that were considered “enemies of the State” in 22-26 of April, 1945, is defined using the electronic database gathered at the Centre of the Research of Genocide and Resistance in Lithuania, documents from the KGB archive and diaries and memoirs of the deportees themselves. Comparisons are made between the treatment of “enemy nationals” of German, Japanese or Italian ancestry by the democratic allies - USA, Britain and Canada and totalitarian USSR.

KEY WORDS: “enemy nationality”, forced migration, exile, internees, NKVD, NKGB.

ANOTACIJA

SSRS valdžios vykdytos represijos, nuo kurių 1939–1941, 1944–1958 metais nukentėjo beveik kas dešimtas Lietuvos gyventojas, jau yra gana išsamiai ištyrinėtos. Tačiau iki šiol be dėmesio lieka viena palyginti negausi (iki 1000 žmonių) Lietuvos gyventojų grupė, ištremta jau visai besibaigiant Antrajam pasauliniam karui dėl jų vokiškos kilmės. Šiame straipsnyje pateikiami duomenys apie 1945 m. ištremtus į Tadžikiją vokiečių kilmės, t. y. „priešo tautybės“, Lietuvos gyventojus, jų gyvenimo sąlygas tremtyje. Straipsnyje siekiama palyginti, kaip buvo traktuojami „priešo tautybės“ piliečiai Antrojo pasaulinio karo metais kitose su hitlerine Vokietija kariavusiose demokratinėse valstybėse – JAV, Kanadoje ir totalitarinėje Sovietų Sąjungoje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: „priešo tautybės“, priverstinė migracija, tremtis, internavimas, NKVD, NKGB.

Teresė Birutė Burauskaitė
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos
tyrimo centro generalinė direktorė
Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius
El. paštas: birute.burauskaite@genocid.lt

Įvadas

Lietuva, 1940 m. okupuota ir inkorporuota į Sovietų Sąjungą, tapo dalimi valstybės, kuri jau du dešimtmečius statė „šviesų komunizmo rūmą“, pamindama pamatines žmonių laisves, teises ir poreikius, žmogaus asmenį traktuodama tik kaip pigią ar visai nemokamą darbo jėgą, kurios išteklius papildyti nekildavo nei materialinių, nei etinių problemų.

1917 m. spalio perversmo iniciatoriai, vėliau tapę Sovietų Sąjungos įkūrėjais ir vadovais, turėjo susikūrę tvirtą ideologinį pamatą, kuriame nebuvo palikta vietos demokratiniam valstybės valdymo principams. 1903 m. Rusijos socialdemokratams svarstant partijos programą, į klausimą, ar reikėtų būsimą politiką grįsti pamatiniais demokratiniais principais, pripažįstant juos kaip absoliučią vertybę, ar demokratiniai principai turi būti pajungti išimtinai partijos naudai, buvo nutarta, kad demokratiniai principai patys neturi nieko tokio, ko negalima būtų atsisakyti partijos naudai, ir asmens neliečiamybės principo taip pat: *salus revolutionis suprema lex* (revoliucijos nauda – aukš-

čiausias įstatymas).¹ Po 1917 m. bolševikų perversmo ši ideologija tapo Sovietų Rusijos (vėliau – Sovietų Sąjungos) politikos, grindžiamos prievarta, nesaistomos jokiais teisiniais ar moraliniais apribojimais, šerdimi.

Iki Sovietų Sąjungos subyrėjimo tyrinėti priverstinės migracijos procesus buvo ne tik neįmanoma, bet ir pavojinga. Mokslininkas galėjo būti apkaltintas tikrovės juodinimu. Pirmą kartą SSRS etninių grupių deportacijos Antrojo pasaulinio karo metais, kaip „nepadiktuotos karo reikmių“, oficialiai paminėtos 1956 m. slaptame, bet tapusiame visuomenei gana plačiai žinomu, SSKP generalinio sekretoriaus Nikitos Chruščiovo pranešime SSKP XX suvažiavime.² Tačiau tai nepanaikino tabu šiai tyrimų tematikai. Tik Vakarų istorikai, nors ir neturėdami galimybių naudotis SSRS saugomais represinių struktūrų ir komunistų partijos archyviniais dokumentais, išleido vieną kitą veikalą, kur nors neišsamiai, bet gana įtikinamai pateikti politinių represijų procesai ir mastai Sovietų Sąjungoje. Iš jų verta paminėti 1979 m. išleistą rusų istoriko, 1976 m. emigravusio į JAV, Aleksandro Nekričo knygą, kurioje pateikta Antrojo pasaulinio karo pabaigoje „nubaustų“ Kaukazo ir Krymo tautų deportacijų gana išsami statistika ir analizė.³ Tačiau mūsų temai informacinės medžiagos čia nerasime, apie Baltijos šalių etninių vokiečių deportacijas šiame veikale neužsimenama.

Emigravę po karo lietuvių istorikai siekė pateikti Vakarų visuomenei informaciją apie sovietų valdžios vykdomas represijas Lietuvoje, prievartinį visų gyvenimo sričių sovietizavimą. Pirmoji ir gana informatyvi knyga apie 1939–1944 m. situaciją Lietuvoje pasirodė Didžiojoje Britanijoje 1944 m. lapkričio mėnesį, parašyta buvusio Didžiosios Britanijos vicekonsulo Nepriklausomoje Lietuvoje E. J. Harisono⁴. Vakarų Vokietijoje 1949 m. ir JAV 1953 m. išleistoje studijoje anglų kalba K. Pelėkis (slapyvardis) pateikia kai kurių sovietinių represinių struktūrų dokumentų faksimiles, bando nustatyti nukentėjusių nuo sovietinio režimo asmenų skaičių.⁵ Juozapas Pajaujįs-Javis, žinomas Nepriklausomos Lietuvos politikas, ekonomistas, dirbdamas JAV Kongreso bibliotekoje, sukaupe įdomios medžiagos apie sovietinio totalitarinio režimo nusikaltimus Lietuvoje, masinius trėmimus, civilių gyventojų žudynes, žiaurios politinių kalinių tardymus, tremtinių ir kalinių gyvenimo bei darbo sąlygas Sibire, GULAG'o lagerius ir 1980 m. išleido monografiją *Soviet Genocide in Lithuania*.⁶

Tačiau tik 1989–1990 m. atsiveriant septynis dešimtmečius slėptiems NKVD-KGB archyvams tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje, atsirado galimybių detaliam iširti represijų procesus reguliavusius dokumentus, nustatyti juridines, etines, organizacines, ekonomines ir politines priverstinės migracijos ištakas, demografinius pokyčius. Fundamentalūs archyvinių dokumentų tyrimus apibendrino ir išsamias studijas apie trėmimus Sovietų Sąjungoje publikavo rusų sociologai Viktoras Zemskovas,⁷

¹ Книга для учителя. История политических репрессий и сопротивления несвободе в СССР. Москва: Мосгорархив, 2002, с. 41.

² Международный исторический журнал, 2000, No. 8; www.istorya.ru/forum/index, taip pat: Известия ЦК КПСС, 1989, № 3, с. 151-152.

³ NEKRICH, A. *The punished Peoples. The Deportation and Fate of Soviet Minorities at the End of the Second World War*. New York: W. W. Norton, 1979. 170 p.

⁴ HARISON, E. J. *Lithuania's fight for freedom*. Third European Editon, 1948, 62 p.

⁵ PELĖKIS, K. *Genocide: Lithuanian's Threefold Tragedy*. Lithuanian American Council. N. Y., 1953.

⁶ PAJAUJIS-JAVIS, J. *Soviet Genocide in Lithuania*. N. Y.: Manyland Books, INC, 1980, 242 p.

⁷ ЗЕМСКОВ, В. Спецпоселенцы: по документации НКВД-МВД СССР. In *Социологические исследования*, 1990, № 11; Заключенные, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные: статистико-географический аспект. In *История СССР*, 1991, № 5; Принудительные миграции из Прибалтики в 1940-1950-х годах. *Отечественные архивы*, 1993, т. 1; *Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных. 1930-е – 1950-е годы*. [interaktyvus] [žiūrėta 2008 m. rugpjūčio 21]. Prieiga per internetą: <http://demoscope.ru>. Институт Российской истории РАН.

Nikolajus Bugajus,⁸ Olga Milova,⁹ Pavelas Polianas.¹⁰ Ypač giliai, visapusiškai ir įvairiais aspektais išanalizuota tremčių geografija, statistika, šio kontingento demografiniai pokyčiai tremtyje, darbo sąlygos ir ekonominiai rodikliai, tremtinių psichologinė-moralinė savijauta V. Zemskovo 2003 m. išleistoje monografijoje *Tremtiniai SSRS. 1930–1960*.¹¹

Šiose ir internete prieinamose rusų istorikų publikacijose priverstinės migracijos (deportacijų, trėmimų) tema galima rasti informacijos apie 1941, 1948, 1949 m. masinius trėmimus iš Lietuvos, statistinius duomenis, direktyvinius dokumentus, tačiau neužsimenama apie etninių vokiečių deportacijas Antrojo pasaulinio karo pabaigoje iš Baltijos šalių. Tik N. Bugajaus knygoje *L. Berija – J. Stalinui: pagal Jūsų nurodymą...* yra trumpai paminėtas Lietuvos vokiečių tremties į Tadžikiją faktas ir tremtinių skaičiai.¹²

Lietuvoje Atgimimo pradžioje atsivėrusi skaudi tremties tema pamažu nuo bendro pobūdžio publikacijų, atsiminimų nuotrupų, ypač atsiradus galimybių studijuoti buvusio KGB archyvus, išaugo į nuosekliai sovietinio režimo vykdytų represijų studijas, pradėtas nukentėjusių asmenų Vardyno sudarymas¹³, dokumentų publikavimas¹⁴, mokslinės studijos¹⁵ ir sukurtos švietimo programos. Bet apie Lietuvos vokiečių trėmimus iki šiol yra tik vienintelė publikacija¹⁶, kurioje pateikiamas trumpas tremties aprašymas, buvusių tremtinių atsiminimai, Tadžikijoje mirusių tremtinių sąrašas.

Svarbiausias šaltinis, kuriuo buvo naudotasi šiame darbe, – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) elektroninė duomenų bazė (toliau – EDB), suformuota 1988–2005 m. iš informacijos, sukauptos analizuojant įvairius šaltinius: autentiškas žmonių užpildytas anketas, laiškus, prisiminimus¹⁷, Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomas tremties bylas, tremtinių sąrašus, kitų institucijų ar pavienių tyrinėtojų publikuotus darbus ir pan. Šiam straipsniui buvo ištyrinėti LYA V-135 fondo dokumentai: ap. 7, b. 15 – nutarimai tremti Lietuvos vokiečių šeimas, ap. 7, b. 13 – ištremtųjų sąrašai, ap. 1 – šimtas keturiolika tremties bylų.

Duomenų, kaip buvo traktuojamos tautinės mažumos, etniškai susijusios su „priešo tautybe“, kitose su hitlerine Vokietija ir jos sąjungininkėmis kariaujančiose valstybėse, ieškota publikacijose, skelbtose interneto svetainėse. Iš tokių čia verta paminėti išsamesnes ir analitinių-statistinių duomenų turinčias publikacijas. Didžiosios Britanijos veiksmai „priešo tautybės“ piliečių atžvilgiu apibūdinti Richardo Dovo sudarytoje knygoje¹⁸, Arthuro D. Jacobso ir Roberto Perino studijose pateikti išsamūs duomenys, kokiomis sąlygomis Antrojo pasaulinio karo metais buvo internuojami

⁸ БУГАЙ, Н. Иосиф Сталин – Лаврентий Берия: «Их надо депортировать...». Москва: Дружба народов, 1992. 286 с.; Л. Берия – И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...». Москва: АИРО-XX, 1995. 320 с.

⁹ МИЛОВА, О. Депортация народов СССР (1930-1950-е годы). Ч. 2. Депортация немцев (сентябрь 1941 – февраль 1942 гг. Москва, 1995.

¹⁰ ПОЛЯН, П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. Москва: ОГИ – Мемориа, 2001. 327 с.

¹¹ ЗЕМСКОВ, В. Спецпереселенцы в СССР. 1930-1960. Москва: Наука, 2003. 306 с.

¹² БУГАЙ, Н. Л. Берия – И. Сталину..., с. 47.

¹³ Lietuvos gyventojų genocidas. 1939–1941. 1992, I t.; 1944–1947. 2005, II t.; 1948. 2007, III t.

¹⁴ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose. Sud. E. GRUNSKIS ir kt. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1995. 625 p.

¹⁵ ANUŠAUSKAS, A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. Vilnius: Mintis, 1996. 494 p.

¹⁶ TARASONIS, V., BAJORIŪNAS, A., GEDIMINSKAS, D. Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. Vilnius, 1992. 70 p.

¹⁷ Visa ši medžiaga, pradėta kaupti 1988 m. liepą įsikūrusios Sąjūdžio komisijos stalinizmo nusikaltimams tirti, vėliau tapusios Represijų Lietuvoje tyrimo centru, nuo 1997 m. – LGGRTC, čia ir yra saugoma.

¹⁸ DOVE, R. (ed.). Totally un-English?: Britain's Internment of Enemy Aliens. In *Two World Wars. The Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies*, 2005, Vol. 7. 209 p.

vokiečių, japonų ir italų kilmės amerikiečiai Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje¹⁹, Hius-tono universiteto profesorius Aimee Chin analizavo ilgalaikes, internavimo procesų APK metu sukeltas socialines-psichologines pasekmes japonų kilmės amerikiečiams.²⁰

Priverstinė gyventojų migracija Sovietų Sąjungoje

Pirmieji gyventojų iškeldinimai Sovietų Rusijoje prasidėjo jau 1920 m. – apie 9 tūkst. Dono ka-zokų perkelta į Donbasą ir Archangelsko sritį, vėliau iki 1930 m. vyko lokaliniai nedidelių grupių iškeldinimai.²¹ Per šį dešimtmetį buvo sukurti ir žlugo grandioziniai valstybės planai pakelti žemės ūkio ir pramonės lygį, skirstant šalies teritorijoje darbo jėgą pagal ekonominius poreikius – iš euro-pinės Rusijos vidurio ir Ukrainos perkeliant į Šiaurę, Sibirą ir Tolimuosius Rytus. 1928 m. gimsta idėja panaudoti įkalintuosius kaip trūkstamą darbo jėgą tolimuosiuose šalies rajonuose, o 1929 m. pabaigoje Stalinas paskelbia, kad reikia pereiti prie buožių kaip klasės likvidavimo politikos, iš-keliant juos į mažai apgyvendintus regionus.²² 1930 01 30 priimtas VKP(b) CK nutarimas *Dėl priemonių likviduojant buožių ūkį visuotinės kolektyvizacijos rajonuose* atvėrė vartus masiniams valstiečių trėmimams, šimtus tūkstančių sėsliųsųjų šalies gyventojų rové iš jų nuo seno gyvenamų vietų, laužė jų likimus. Iki 1931 m. pabaigos buvo išstremta daugiau kaip 1,8 milijono valstiečių.²³ Kartu su priverstiniu valstiečių šeimų perkėlimu srities ribose N. A. Ivnickio skaičiavimu per šiuos dvejus metus tremtyje atsidūrė 2,05 mln. žmonių.²⁴

Eksperimento pasekmės buvo itin žiaurios: 1932–1933 m. Ukrainoje, Šiaurės Kaukaze ir Pa-volgyje – pačiuose žemės ūkiui palankiausiuose regionuose – badas ištiko 25–30 milijonų gy-ventojų, iš jų badu mirė ne mažiau kaip 8 milijonai.²⁵ Nepaisant įvykusios tragedijos, valstiečių šeimų deportacijos vyko toliau, tik aukų atrankos kriterijai pamažu kryo nuo socialinių-klasinių į tautinius-etninius, t. y. nelojaliais ir pavojingais valdžiai imta laikyti etninių grupių atstovus, nors socialinė kilmė taip pat dar buvo svarbi priežastis represuoti. Iki pat APK buvo tremiamos Rusijos tautos, gyvenančios prie SSRS sienų su valstybėmis, kuriose dominavo tos tautybės gyventojai. Buvo iškeldinami suomia ingermanlandai iš Šiaurės Vakarų regionų (1935 m. – 23 217 žm.), turkai meschetai ir kurdai (1937 m. – 4280 žm.), iraniečiai (1938–1939 m. – 6300 žm.) iš pietinių SSRS respublikų, lenkai iš Ukrainos ir Baltarusijos (1940–1941 m. – 217 150 žm.), korėjiečiai iš Tolimųjų Rytų pasienio teritorijų (1937 m. – 172 tūkst.). Iš viso nerusų tautybės pasienio gyventojų iki Antrojo pasaulinio karo perkelta (išstremta) daugiau kaip 205,8 tūkst.²⁶

Reikia pažymėti, kad trėmimo direktyviniuose dokumentuose vokiečių tautybės asmenys kaip potencialūs tremtiniai pirmą kartą įvardyti SSRS Liaudies komisarų tarybos 1936 04 28 nutarime Nr. 776-120ss *Dėl 15 000 lenkų ir vokiečių ūkių iškėlimo iš Ukrainos ir įkurdinimo Karagandos srityje Kazachijos SSR*, kurį vykdant į Kazachijos SSR buvo perkelta beveik 70 tūkst. žmonių iš

¹⁹ Homepage of Arthur D. Jacobs, Major, USAF Retired; Researcher; *Internment in the United States during WWII, December 7, 1941 – July 1948*; www.foitimes.com/+WW2+german; Perin, R., co-editor, *Enemies Within: Italian and Other Internees in Canada and Abroad*.

²⁰ Chin Aimee. *Long-run Labour Market Effects of Japanese American During World War II on Working-age Male Internees*. University of Houston, 2004, p. 35.

²¹ ПОЛЯН, П. *Не по своей воле...*, c. 55.

²² *Ibid.*, p. 61.

²³ ЗЕМСКОВ, В. *Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных. 1930-е – 1950-е годы...* [žiūrėta 2008 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://demoscope.ru/popul/popul13.html>

²⁴ *Судьбы российского крестьянства*. Науч. ред. Н. А. ИВНИЦКИЙ; Рос. гос. гуманит. ун-т., 1996, c. 194-195.

²⁵ *Ibid.*, p. 196.

²⁶ ЗЕМСКОВ, В. *Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных. 1930-е – 1950-е годы...*, c. 5–6.

800 metrų pločio juostos išilgai Ukrainos–Lenkijos sienos²⁷. Tačiau kiek šiame skaičiuje buvo vokiečių tautybės gyventojų, autorius duomenų nepateikia.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir SSRS kariuomenei užėmus Ukrainos, Baltarusijos vakarines bei Lietuvos pietrytines teritorijas, iki karo priklausiusias Lenkijai, per masinius gyventojų trėmimus išstremta daugiau kaip 210,5 tūkst. žmonių, daugiausia lenkų tautybės²⁸.

Taigi, raudonojo teroro banga jau artėjo prie Lietuvos.

Lietuvos vokiečių deportacijos

1940 m. birželio 15 d. Raudonajai armijai įžygiavus į dar nepriklausomos Lietuvos teritoriją, tebegaliojant jos tarptautinėms sutartims su Sovietų Sąjunga, kuriose buvo išpareigota gerbti abiejų šalių suverenias teises ir valstybinę santvarką, tuoj pat pradėta rūšiuoti gyventojus, apibūdinant visą Lietuvos valstybės valdymo aparatą, visuomeninių ir politinių organizacijų narius, visų lygių valstybės tarnautojus kaip „antisovietinį elementą“, kurį reikia eliminuoti iš visuomenės.

Nors Vokietiją ir SSRS siejo bendri geopolitiniai planai, įtvirtinti 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašytoje SSRS–Vokietijos nepuolimo sutartyje ir vėlesniuose slaptuosiuose protokoluose, vokiečių kilmės Lietuvos piliečiai, rengiant pirmuosius masinius trėmimus, buvo įvardyti kaip potencialūs šnipai. Šiai grupei buvo priskirti:

1. Asmenys, užsirašę išvykti į Vokietiją, bet vėliau atsisakę išvykti (esant medžiagos arba pastebėjus įtartinus ryšius).
2. Kulturferbando* ir Manšafto nariai** (esant medžiagos).
3. Kontrabandininkai, turį ryšių su Vokietija (esant medžiagos).
4. Asmenys, turį Vokietijoje giminių (pagal esamą medžiagą).
5. Asmenys, atvykę į Lietuvos SSR iš Vokietijos ar per Vokietiją (esant medžiagos apie jų veiklą ir duomenų apie jų ryšius su vokiečių ar kita žvalgyba).
6. Užsienio atstovybių tarnautojai, nuolatiniai užsienio firmų atstovai ir kontragentai: Vokietijos, <...> ir kitų valstybių (esant medžiagos).²⁹

Vėliau, rengiant 1941 m. birželio 14-ąją išstremti numatytų gyventojų sąrašus, represuotinių etninių vokiečių sąrašas papildomas asmenimis, *bandžiusiais bėgti iš Lietuvos SSR į Vokietiją prisidengus repatriacija*, bet nebelieka sąrašė asmenų, turinčių Vokietijoje giminių, be to, nurodyta, kad Vokietijos piliečiai represuoti tik esant konkrečios kompromituojančios medžiagos. Dokumente nurodoma, kad šios kategorijos asmenų suskaičiuota 3670.³⁰

1940 m. Lietuvoje gyveno 36 000 etninių vokiečių ir apie 500 Vokietijos piliečių³¹, taigi buvo numatyta represuoti ne mažiau kaip kas dešimtą Lietuvos vokiečių.

LGRTC EDB yra sukaupti duomenys apie 1940–1941 m. represuotus 106 vokiečių tautybės Lietuvos gyventojus ir jų šeimų narius, kurių tautybė nurodyta dokumentuose. Išvežti į tremtį 23 asmenys (iš jų tremtyje mirė 4); suimti 69 asmenys, iš jų: 8 išsilaisvino kilus Vokietijos–SSRS

²⁷ БУГАЙ, Н. Л. *Берия – И. Сталину...*, с. 9-11.

²⁸ Ibid., p. 7.

* Lietuvos vokiečių kultūros draugija.

** Lietuvos vokiečių jaunimo draugija prie Kulturferbando.

²⁹ *Lietuvių archyvas*. Studijų biuro leidinys. Kaunas, 1942, p. 23–27.

³⁰ Ibid., p. 26.

³¹ ARBUŠAUSKAITĖ, A. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002, p. 35.

karui, 17 perduota Vokietijai pagal Gyventojų mainų³² sutartį, 14 mirė kalinimo vietose; 30 represuotųjų likimas nežinomas; 14 asmenų nežinomas represijos būdas ir likimas.

Pažymėtina tai, kad 1941 m. birželį ištremtiesiems iš Baltijos šalių, vakarinių Baltarusijos ir Ukrainos sričių, Besarabijos ir šiaurės Bukovinos, t. y. teritorijų, kurios pagal Molotovo-Ribbentropo pakta atiteko SSRS, buvo taikomas daug griežtesnis tremties režimas negu ankstesnių deportacijų, vykdytų tiek socialiniu, tiek etniniu pagrindu.³³

Vokiečių tautybės SSRS piliečių represijos Antrojo pasaulinio karo metais

1941 m. birželio 22 d. Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą, sovietinės valdžios planai ištremti iš Lietuvos, kaip ir kitų vakarinių SSRS teritorijų, visus „socialiai pavojingus ir antisovietinius elementus“ liko neįvykdyti. Tačiau karas nesustabdė deportacinių operacijų karo veiksmų neapimtose teritorijose, nors jų vykdymui reikėjo mobilizuoti dešimtis, net šimtus karių.

Sovietų Sąjungos etniniai vokiečiai, kaip esantys „priešo tautybės“, pagal 1941 m. rugpjūčio 12 d. ir 27 d. Liaudies ūkio komisariato ir VKP(b) CK nutarimus buvo tremiami iš įvairių jų gyvenamų vietų: iš Pavolgio vokiečių respublikos, vėliau – iš Maskvos miesto ir srities, Krasnodaro krašto, Voronežo srities ir kitų gausiai bei kompaktiškai vokiečių gyvenamų vietovių. Iš viso etninių vokiečių, gyvenusių europinėje SSRS dalyje, kitapus Uralo ištremta apie 905 tūkstančius³⁴. Karo metais darbingo amžiaus vyrai (17–50 metų) ir moterys (16–45 metų) buvo atskiriami nuo šeimų ir mobilizuojami į „darbo armijos“ batalionus, kurie buvo steigiami nutolusiose nuo tremties gyvenviečių, dažniausiai labai atšiauraus klimato vietovėse. Darbo sąlygos, režimas ir maistas buvo kaip kalinamųjų lageriuose (darbo vietos formaliai priklausė GULAG'o sistemai, pilietinių teisių buvo nepaisoma), todėl ir mirtingumas čia buvo gerokai didesnis negu ištremtųjų iki Antrojo pasaulinio karo. Štai kaip aprašomos gyvenimo sąlygos atsiminimuose: *Tai buvo patalpa su ištinisiais dviejų aukštų narais abiejose praėjimo pusėse. Barake buvo tamsu, langų rėmuose vietoj stiklų buvo vienas ant kito sustatyti stiklainiai. Basi ir pusplikiai per dieną gaudavome 300 gramų duonos ir du kartus skystos sriubos (balandos). Lageryje siautė infekcinės ligos, tarp kurių vyravo dizenterija, kuri silpniausiems ir labiausiai išsekusiems reiškė greitą mirtį. „Darbo armijos“ tremtiniai mirė dešimtimis per dieną.*³⁵

Slapstymasis nuo mobilizacijos į „darbo armiją“ buvo labai griežtai baudžiamas, net mirties bausme. Tremties gyvenvietėse likę nedarbingi senukai ir vaikai taip pat buvo pasmerkti badui.³⁶ Į „darbo armiją“ buvo mobilizuota apie 400 tūkst. ir kitų „priešo tautybės“ SSRS piliečių – suomių, rumunų, vengrų ir italų, graikų. Iš viso 1941–1942 m. buvo ištremti ir neteko pilietinių teisių 1,2–1,3 mln. „priešo tautybės“ SSRS piliečių.³⁷

1944 m. vasarą, išstūmusi vokiečių okupantus, į Lietuvą įsiveržė Raudonoji armija. Iš paskos traukė NKVD kariuomenė, jau įgijusi patirties „baudžiant tautas“: per 1944 m. vasarį–gegužę buvo ištremti visi čekėnai, ingušai, balkarai ir kabardinai, Krymo totoriai, turkai meschetai ir kt. tautos, apkaltintos kolektyviniu nusikaltimu – bendradarbiavimu su naciais. Kaip pažymėjo V. Zemskovas, tautų baudimas ištremiant visus (!) gyventojus, kai tikrovėje tik nežymi dalis kolaboravo su

³² Arbušauskaitė, A. *Gyventojų mainai...*

³³ ЗЕМСКОВ, В. *Спецпереселенцы в СССР. 1930-1960*. Москва: Наука, 2003, с. 11.

³⁴ ПОЛЯН, П. *Не по своей воле...*, с. 114, 254-255.

³⁵ БУГАЙ, Н. Л. *Берия – И. Сталину...*, с. 51-52.

³⁶ Ibid.

³⁷ ПОЛЯН, П. *Не по своей воле...*, с. 116.

vokiečiais, yra ne tik savaime pasibaisėtinas, bet ir nelogiškas. Tokiais motyvais remiantis turėjo būti išstremtos visos rusų, ukrainiečių ir baltarusių tautos, nes ir jų dalis tarnavo Vlasovo armijoje, bendradarbiavo su nacių okupantais. Jis daro išvadą, kad J. Staliną ir jo aplinką erzino tautinė valstybės įvairovė, ir priverstinės migracijos vykdymas turėjo pagreitinti negausių tautų asimiliaciją ir jų išnykimą perspektyvoje.³⁸

Pirmieji Lietuvos gyventojų trėmimai 1945 m. pavasarį turėjo ir grupinio baudimo už kolaboravimą su nacių okupantais, ir etninės priklausomybės požymių. LYA yra išlikusi 1944 m. gruodžio 16 d. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus direktyva NKVD ir NKGB operatyvinių grupių ir apskričių skyrių viršininkams pasirošti vokiečių šeimų trėmimui. Joje nurodoma: *Į tolimesi Sovietų Sąjungos rajonus nuolat gyventi turi būti iškeldinti: visi vokiečiai, gyvenantys Lietuvos TSR teritorijoje, nesvarbu, kokia jų visuomeninė padėtis, veikla, amžius ir lytis; visi su vokiečių šeima glaudžiai susiję ne vokiečių tautybės asmenys – žmona, vyras, augintiniai, giminaičiai, priklausantys vokiečių šeimai arba tos šeimos išlaikomi.*³⁹ Įvairių NKVD, NKGB, pasienio kariuomenės struktūrų viršininkams buvo įsakyta asmeniškai atsakingai sudaryti išvardyto kontingento sąrašus, kiekvienam numatytam išstremti asmeniui ir jo šeimai parengti NKVD, NKGB ar pasienio kariuomenės padalinio viršininko pasirašytą nutarimą išstremti, jame nurodant visų asmenų personalinius duomenis, giminystės ryšį, profesiją ir surinktą kompromituojančią medžiagą. Prie nutarimo išstremti turėjo būti pridėdama oficiali tremiamojo gyvenamosios vietovės administratoriaus pasirašyta pažyma ir kt. dokumentai. Tremiamiesiems buvo leista pasiimti daiktų ir maisto iki vienos tonos šeimai. Likęs tremtinių turtas turėjo būti perduodamas įvairiems liaudies ūkio komisariatų atstovams.

N. Bugajus mini 1945 m. vasario 7 d. SSRS VRM įsakymą Nr. 1-2120 dėl vokiečių išstėmimo iš Lietuvos.⁴⁰ Tačiau LYA 135 fondo, 7 apyrašo 16-oje byloje yra ne įsakymas, o SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo V. Černyšovo 1945 m. vasario 7 d. raštas Nr. 1/2120 LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, nurodantis, kad Lietuvos vokiečius reikia tremti į Komijos ASSR miško pramonės darbams Kniaz Pogosto rajone.

Šios direktyvos Lietuvos vietinių administratorių ir represinių struktūrų viršininkų buvo uoliai vykdomos.

Ištirus LYA saugomą Nutarimų tremti bylą⁴¹ rasta oficialių, vietinių represinių struktūrų vadovų pasirašytų nutarimų išstremti du šimtus šeimų, t. y. 628 asmenis, iš kurių 393 asmenys buvo vokiečių tautybės, 94 lietuviai, 6 rusai, 5 latviai, 2 lenkai, 126 asmenų tautybė nenurodyta. Vokiečių tautybės 236 asmenys buvo šeimų galvos. Oficialios pažymos, patvirtinančios, kad asmuo yra vokiečių tautybės ar susijęs su vokiečių tautybės asmeniu šeimos ryšiais, apylinkių tarybų buvo išduotos tik 48 asmenims.

1945 m. balandžio 22–26 d. pagal sudarytus nutarimus žmonės buvo paimti iš namų, surinkti Marijampolės, Kretingos, Šiaulių ir Tauragės geležinkelio stotyse ir traukiniais atvežti į Kauną. Iš kitų Lietuvos vietovių tremtiniai atvežti sunkvežimiais, atplukdyti Nemunu. Suvaryti į Šančių sinagogą, kitas gyvenimui nepritaikytas vietas, buvo laikomi visą savaitę, kol į Kauno geležinkelio stotį atvežta pakankamai vagonų ešelonui suformuoti. Daugeliui šeimų pasibaigė maistas, o Kauno prekyba atsisakė tiekti maistą. 26 šeimoms pavyko gauti duonos už 28,6 rublių.⁴² Iš Kauno gele-

³⁸ ЗЕМЦКОВ, В. Спецпереселенцы в СССР..., c. 22.

³⁹ Lietuvos gyventojų trėmimai..., p. 95–97.

⁴⁰ БУГАЙ, Н. Л. Берия – И. Сталину..., c. 47.

⁴¹ LYA, f. V-135, ap. 7, b. 15.

⁴² Ten pat, b. 13, p. 103–104.

žinkelio stoties gyvulinių vagonų ešelonas Nr. 480066 su 812 tremtinių, iš kurių 263 – vaikai iki 16 m., vyrų 329, moterų 220, pajudėjo 1945 m. gegužės 3 d. ryte.⁴³

1 lentelėje pateikti ištremtų asmenų skaičiai, nustatyti elektroninėje duomenų bazėje, VRM tremties kartotekoje, Ypatingojo archyvo nutarimų tremti byloje (f. V-135, ap. 7, b. 15).

1 lentelė. Tremtinių skaičiai įvairiuose šaltiniuose

Eil. Nr.	Raj., apskr.	EDB	Tremties bylų kartoteka	Nutarimai tremti	Nutarimų tvirtinimo data
1	Alytaus	18	5	18	1945 03 27
2	Anykščių	2	0	0	
3	Biržų	0	0	2	-
4	Joniškio	16	16	0	
5	Jurbarko	103	0	4	1945 03 27
6	Kauno	129	6	101	1945 03 14, 17, 27
7	Kėdainių	2	8	0	
8	Kelmės	7	11	0	
9	Kretingos	7	11	6	1945 02 07
10	Lazdijų	22	7	0	
11	Marijampolės	24	16	51	1945 03 14, 27
12	Mažeikių	4	0	1	1945 02 24
13	Panevėžio	18	0	0	
14	Plungės	7	0	0	
15	Prienų	19	18	2	-
16	Radviliškio	22	13	0	
17	Raseinių	33	25	44	1945 03 27
18	Rokiškio	0	3	0	
19	Šakių	147	0	166	1945 03 16
20	Šiaulių	18	9	62	1945 03 17
21	Šilalės	21	0	0	
22	Tauragės	35	27	81	1945 03 22
23	Telšių	10	8	4	1945 04 01
24	Ukmergės	6	0	3	1945 03 27
25	Vilkaviškio	100	86	79	1945 03 20
26	nežinoma	138	0	4	-
Iš viso		908	269	628	

Tačiau tikrovėje ištremta buvo gerokai daugiau. Vardyno elektroninėje duomenų bazėje, kuri nuolat yra patikslinama ir koreguojama, 2008 m. rugsėjo 15–18 d. atliktais skaičiavimais rasta, kad ištremti 908 asmenys, o apie 10 asmenų yra žinoma tik tai, kad buvo priimtas nutarimas juos ištremti.

N. Bugajus teigia, kad LSSR VRM duomenimis, ešelonu Nr. 65086 iš Lietuvos buvo ištremta 850 asmenų (264 šeimos) į Tadžikiją pagal 1945 m. balandžio 13 d. specialų potvarkį. Čia kyla klausimas, ar buvo toks potvarkis, kadangi visuose nutarimuose tremti trėmimo vieta yra nurodoma Komijos ASSR.⁴⁴ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno ir LSSR valstybės

⁴³ Kauno miesto NKVD viršininko Svečnikovo pranešimas LSSR NKVD kalėjimų skyriaus viršininkui A. Čečevui. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 13, p. 108.

⁴⁴ Ibid.

saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus bei SSRS NKVD ir NKGB įgaliojotinio Lietuvos SSR D. Rodionovo telefonogramoje SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui pranešama, kad „Lietuvos teritorijoje rasta ir pasirengta perkeldinti 300 vokiečių šeimų, kurias sudaro vienas tūkstantis žmonių“, ir prašoma pateikti 55 vagonus iki Kniaž Pogosto geležinkelio stoties Komijoje.⁴⁵ Be to, 1945 m. gegužės 3 d. komisaras J. Bartašiūnas, remdamasis jau minėtu V. Černyšovo raštu Nr. 1/2120, nurodo įteikti traukinių ešelono Nr. 48006 (Bugajus nurodo kitą ešelono numerį – Nr. 65086) pinigų – 100 000 rublių, po 100 rublių už vieną tremtinį, bet nieko nekalba apie tremties vietos pakeitimą.

Tremtinių prisiminimai patvirtina, kad ešelonas tikrai buvo nukreiptas į Komijos ASSR ir tik vėliau pasuko į pietus. Štai Juozas Kiliotaitis 1988 m. spalio 5 d. atsiųstame laiške rašo: *Suimtas 1945 m. balandžio 22 d. kartu su tėvais Raseinių apskr., Šapališkės kaime. <...> Šimkaičiuose buvo surikiuota kolona iš vežimų (maždaug 50–60 šeimų) ir lydima ginkluotos sargybos nuvyko į Jurbarką, kur buvo surinkta daug šeimų iš Jurbarko ir Raseinių apskričių. Kitą dieną Nemunu visus nuplukdė į Kauną. Kaune suvarė į sinagogą, ten išlaikė iki gegužės 1 d., kol Kaune buvo suformuotas ešelonas iš visos Lietuvos, maždaug 1200 žmonių. <...> Iš pradžių vežė į šiaurę, paskui į pietus. 1945 06 01 išlaipino Stalinabade. Tik tada pasakė, kur atvežė. Naktį atvažiavo kariškos mašinos ir visą ešeloną nuvežė į Vachšo slėnį.*⁴⁶

Leonas Levinskas, g. 1931 m., ištremtas kartu su tėvais ir motinos seserimi (motina ir jos sesuo buvo vokiečių). Jis prisimena: *<...> Tada buvo tremiamos daugiausia tokios šeimos, kuriose buvo vokiečių tautybės asmenų. <...> Tremtinių šeimos iš visos Lietuvos buvo suvežtos į Kauno geležinkelio stotį ir patalpintos į gyvulinius vagonus, po 5–6 šeimas į vieną vagoną. Sudarė ešeloną su ginkluotų kareivių apsauga, ir pajudėjome į rytus pro Vilnių, Velikije Luki, Jaroslavlį, patekome į Cholmogorų miestą, netoli Archangelsko, bet ten mūsų neišlaipino. Važiavome vėl pro Jaroslavlį, Uralo kalnus, kol atsidūrėme Tadžikijos sostinėje Dušanbė.*⁴⁷

Panašiai prisimena Gražina Vilutienė-Haškerytė: *Vežė iš Alytaus miesto kartu su 2 kitom šeimom iki Marijampolės, kur mus laikė parą ar dvi buvusioje sinagogoje, tada traukiniu nuvežė į Kauną, kur dar kelias dienas rinko žmones. Tik prieš pat gegužės šventes staiga uždarė duris ir nesustojant pro Vilnių išvežė tolyn, į šiaurę, pro Velikije Luki, Jaroslavlį, ir atrodo, prie Vologdos sustojo. Išnešė mirusius, nuvarė kareivių priežiūroje į pirtį. Pasirodo, buvo gegužės 9 d., pasibaigė karas. Po to ešelonas pasuko į pietryčius, vėl pro Ivanovą, Orienburgą, Aktiubinską iki Stalinabado.*⁴⁸

Taigi, ešelonas su vokiečių šeimomis iš Kauno išvyko tik gegužės 3 d., o gegužės 9 d. buvo netoli Vologdos. Tikėtina, kad tada ir buvo gautas nurodymas vykti į Tadžikiją.

Į kokias gyvenimo sąlygas pateko ištremtieji, liudija šie skaičiai: tremtyje mirė 341 žmogus (37,5%), iš jų 255, t. y. 75%, mirė per 1945–1947 metus. Tremtinių mirtingumas pagal amžiaus grupes ir lytį pateikiamas 2 ir 3 lentelėse.

⁴⁵ LYA, f. V-135, ap. 7, b. 5, l. 5.

⁴⁶ LGGRTC archyvas. Anketa 48 872.

⁴⁷ LGGRTC archyvas. Anketa 25 777.

⁴⁸ LGGRTC archyvas. Anketa 20 401.

2 lentelė. Tremtinių mirtingumas pagal amžiaus grupes (EBD duomenys)

Tremtinių amžius trėmimo metu	Ištremta	Mirė tremtyje	
		skaičius	%
65 m. ir vyresni	84	65	77,4
60–64 m.	35	26	74,3
55–59 m.	52	38	73,0
50–54 m.	53	28	53,0
45–51 m.	84	48	57,1
40–44 m.	71	18	25,3
35–39 m.	67	22	32,8
20–34 m.	53	14	26,4
25–29 m.	38	10	26,3
20–24 m.	36	7	19,4
15–19 m.	70	8	11,4
10–14 m.	90	10	11,1
5–9 m.	77	9	11,7
iki 4 m.	70	21	30,0
amžius nežinomas	28	17	60,7
Iš viso:	908	341	37,5

3 lentelė. Tremtinių likimas (EBD duomenys)

Tremtinių grupės	Ištremta	Mirė tremtyje		Grįžo į Lietuvą		Likimas nežinomas	
		Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
Vyrai	404	156	38,6	124	30,7	124	30,7
Moterys	504	185	36,7	163	32,3	156	31,0
Vaikai iki 16 metų	273	45	16,6	121	44,3	107	39,1
65 m. ir vyresni	84	65	77,4	-	-	19	22,6
Iš viso	908	341	37,5	287	31,6	280	30,9

Beveik visi tremtiniai buvo nugabenti į Kuibyševskio rajono Vachšo upės slėnio medvilnės plantacijas. Čia reikėjo dirbti neištveriamame karštyje. Vietiniai žmonės irgi gyveno labai skurdžiai. Tremtinius apgyvendino visai gyvenimui netinkamose patalpose, pašiūrėse, tvartuose. Naktį atšliauždavo gyvatės. <...> *Iš kolūkio ribų nebuvo leidžiama išeiti. Mus saugojo NKVD komendantai ir vietiniai raiti brigadyriai. Kad galėtume savo menkus daiktus turguje išmainyti į saują miltų ar kruopų, reikėdavo naktį tamsoje kanalais, švendrynais nusigauti iki vietos, bet ir ten dažnai*

darydavo „oblavas“. Mums buvo privaloma tik dirbti nuo tamsos iki tamsos, vasarą per didžiausius karščius, žiemą – per lietų ir šaltį. Jokio maisto ar atlyginimo negaudavome, o kolūkiui dar likdavome skolingi, kadangi būdavome apdedami mokesčiais. Maitinomės vėžliais, jeigu pasisekdavo pasprukti į artimiausius kalnus. O daugiausia laukiniais augalais, ir tai vogčiomis nuo prižiūrėtojo. Pagauti būdavo mušami, spardomi ir net užmušami. Susirgus vis tiek varydavo į darbą, net primušdavo nepaeinančius. Nuo nepakenčiamo karščio, bado, užteršto vandens prasidėjo ligos: dizenterija, maliarija, šiltinė. Jau pirmą mėnesį žmonės pradėjo masiškai mirti, – rašo E. Pempienė 1988 11 10 laiške.⁴⁹ Panašiai prisimena ir jau cituota Gražina Vilutienė-Haškerytė: *Ten (Dušanbėje – aut.) iškrovė iš vagonų, paėmė visus dokumentus, kurių dar buvo neatėmę Alytuje, ir išskirstė, kaip vergus, po atsilikusius kolūkius. Visą kelią tremtin ir pradžioje dirbant kolūkiuose jokio maisto nedavė. Buvo pareikšta, kad „atvežė ne valgyti, o dirbti“. Vėliau, išmirus vaikams ir seneliams, pradėjo retkarčiais atvežti ir duot grūdų (vadino tai avansu už darbadienius). Grūdus atveždavo ir dalindavo komendantas. Pagal turimas žinias, mūsų šeimai grįžus į Lietuvą (1946 m. – aut.), po kiek laiko ten kilo šiltinės ir dizenterijos epidemija, ir dauguma ligonių, suvežtų į barakus, mirė.*⁵⁰

*Kiek teko patirti baisumų, iš bado valgėme čerepakus, žuvusį šunį, žolę ir kitus baisesius dalykus. Ir tuos valgėm pasislėpę, ir tų neduodavo, – prisimena Ema Gadžinskienė.*⁵¹

Jau cituotam tremtiniui Leonui Levinskui tremties pradžia priminė scenas iš vergų turgaus: *<...> mus atvežus į Ujoly gyvenvietę, atjojo kolūkių pirmininkai, kurie priminė vergų pirklius iš „Dėdės Tomo trobelės“. Bizūnais pliauškindami, bizūnais rodydami, rinkosi sau žmones, kurie tvirtesni, kas turėjo daugiau maišų. <...> Buvo labai karšta, daugiau kaip 40 laipsnių karščio. Tokio kaip Lietuvoje vandens nebuvo. Reikėjo gerti upės vandenį, kuris buvo drumzlinas, kaip kava. Todėl sirgome žarnyno ligomis. Daug pelkių, daug uodų, kurie platino maliariją. Vaistas chininas labai gadino kepenis. <...> Po pusantrų metų skyrė daržus. Juos apsėjom, tačiau sudygus augalams buvome išbuožinti ir perkelti į kitą kolūkį ant plikos žemės. Išsikasėm žeminę, iš švendrių pasidarėm palapinę. Mano darbas buvo kaupti medvilnę laukuose. Be pietų, visą dieną apie 13 valandų dirbom. Jokio pavėsio. Galvą šlapinom vandeniu arba guldavom į vagą ir po lapais truputį pailsėdavom. Nedirbantys nieko negavo, o dirbantieji – po 1,5 kg miežinių miltų su vabaliukais. Vienintelis išsigelbėjimas nuo bado – bėgti į kalnus ir prisigaudyti vėžlių. Jie nedideli, kaip lėkštė. Taip gindavomės nuo bado.*⁵²

Priversti gyventi tokiomis nežmoniškoms sąlygoms, nepaisydami gresiančių žiaurių bausmių, tremtiniai stengėsi pabėgti. Vardyno elektroninėje duomenų bazėje yra informacija apie 72 asmenis, pabėgusius iš Tadžikijos į Lietuvą, o vėliau sugautus, nuteistus ir kalintus lageriuose.

V. Zemskovo duomenimis, deportuotų etniniu pagrindu SSRS gyventojų skaičius 1945 m. sudarė didžiąją dalį visų tremtinių: iš 2,5 mln. jų buvo 1,8 mln., t. y. 70%. Šiame skaičiuje turėtų būti ir Lietuvos etniniai vokiečiai, ištremti 1945 m. gegužės mėn. į Tadžikiją.

Interneto prieigoje <http://cuban.ortodoxy.ru/stanica> [žiūrėta 2008 10 05] yra pateikta lentelė, kurioje apskaičiuota, kiek kartų gimstamumas didesnis arba mažesnis už mirtingumą tremtyje įvairiais laikotarpiais. Šis rodiklis lietuvių buvo: 1945 m. – minus 47,3, 1946 – minus 10,0, 1947 – minus 48,37. Didesnis mirtingumas ir tik 1945 m. buvo „tikrųjų stačiatikių“ tikinčiųjų – minus 72,0.

Lietuvos gyventojai, ištremti dėl savo ar šeimos narių vokiškos kilmės, nors karas jauėjo į pabaigą, buvo pasmerkti kančioms ir bado mirčiai.

⁴⁹ Anketa 9359.

⁵⁰ Anketa 20 401.

⁵¹ Anketa 62 791.

⁵² Anketa 25 777.

Internuoti „priešo tautybės“ piliečiai JAV ir Kanadoje

Kitose su hitlerine Vokietija ir jos sąjungininkėmis kariaujančiose valstybėse, JAV, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Kanadoje, tautinės mažumos, etniškai susijusios su „priešo tauta“, buvo laikomos nepatikimomis, pavojingomis šalies saugumui. Būdavo sudaromi nepatikimų asmenų sąrašai, vykdavo jų apklausos-tardymai, paskui šeimos būdavo perkeltamos į internuotųjų stovyklas arba į vietoves, kurios neturėjo karinės strateginės reikšmės.

Pagal dar nuo 1798 m. galiojantį Svetimšalių priešų aktą, kuris kilus karui ar esant invazijos pavojui leidžia sulaikyti, internuoti ar kitaip suvaržyti „priešo tautybės“ gyventojų laisvę, Jungtinėse Amerikos Valstijose 1939–1941 m. įvairios specialiosios tarnybos, FTB, Teisingumo departamento ir kariuomenės žvalgybos skyriai sudarinėjo valstybei pavojingų etninių vokiečių, italų, t. y. „priešų tautybės“ gyventojų, vyresnių kaip 14 m., sąrašus. Iš 60 mln. vokiečių kilmės amerikiečių, kurių dauguma gyveno nuo seno ir jų protėviai įrodė savo lojalumą dar Pilietinio karo laikais, buvo internuota daugiau kaip 11 tūkstančių gyventojų.⁵³

JAV valdžia privertė Lotynų Amerikos valstybių vyriausybes deportuoti į JAV vokiečių kilmės gyventojus iš Lotynų Amerikos. Daugiau kaip keturi tūkstančiai asmenų buvo areštuoti, susodinti į laivus ir atplukdyti į internuotųjų stovyklas Teksaso valstijoje.⁵⁴

Po JAV karo bazės Pearl Harbore sunaikinimo 1941 m. gruodžio 12 d. kilusi visuomenės reakcija privertė prezidentą Ruzveltą imtis veiksmų prieš šalyje gyvenančius japonų kilmės piliečius. 1942 m. vasario 19 d. prezidentas pasirašė įstatymą 9066, kuriuo 120 tūkst. japonų kilmės gyventojų turėjo būti perkelti iš savo namų Havajuose ir Kalifornijos valstijoje bei kitų JAV vietovių, paskelbtų karine zona, į internuotųjų stovyklas. Beveik du trečdaliai internuotųjų turėjo JAV pilietybę, be to, pusė jų buvo vaikai. Numatytais išskeldinti šeimoms buvo skirtos 48 valandos pasiruošti, parduoti ar kam nors palikti prižiūrėti nekilnojamąjį turtą, nusipirkti būtiniausių prekių, drabužių. Dėl skubėjimo namai ar kitas turtas buvo parduodama labai pigiai.

Kanadoje 1942 m. įstatymu buvo įteisintas japonų kilmės kanadiečių išskeldinimas 100 mylių spinduliu nuo Britų Kolumbijos provincijos ribos. 1942 m. kovo 4 d. 22 tūkstančiams japonų kilmės kanadiečių buvo liepta per 24 val. susiruošti išskeldinimui. Iš pradžių visas kontingentas buvo įkalintas laikinose patalpose Vankuveryje. Iš ten moterys, vaikai ir seneliai buvo perkelti į internuotųjų stovyklas vidurinėse šalies srityse. Vyrai buvo nusiųsti į kitas stovyklas ir naudojami priverstiniais kelių statybos darbams. Internuotieji, kurie protestuodavo dėl atskyrimo nuo šeimų arba pažeisdavo komendanto valandos taisykles, buvo perkelti į Ontario karo belaisvių stovyklą. Internuotųjų nuosavybė – žemė, verslas, kitas turtas – buvo vyriausybės konfiskuotas ir parduotas. Gautos lėšos buvo skiriamos internuotiesiems išlaikyti ir aptarnauti. 1945 m. buvo išleistas įstatymas, nurodantis japonams grįžti į Japoniją ir atsisakyti Kanados pilietybės arba apsigyventi rytinėje Kanados dalyje. Į Vankuverį etniniai japonai negalėjo sugrįžti iki 1949 m.

Čia mes plačiau aptarsime tik vokiečių kilmės amerikiečių persekiojimą, perkėlimą į internuotųjų stovyklas, gyvenimo sąlygas ir netektis dėl šių valdžios veiksmų.

*Mes turėjome tik savaitę pasirengti perkėlimui, sutvarkyti nuosavybės reikalus, paliekant tik tai, ką galėjome pasiimti su savimi, – prisimena Williamas Hohri.*⁵⁵

Dauguma pardavė savo namus, fermas, verslą nuostolingai arba išnuomojo kaimynams, perdavė religinėms bendruomenėms. Niekas nežinojo, kiek laiko internavimas tęsis. Kiekviena šeima

⁵³ JACOBS, A. D. www.foitimes.com/+WW2+german.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

gavo identifikacijos numerį ir į internuotųjų stovyklas buvo vežama automobiliais, sunkvežimiais, traukiniais, daiktų pasiėmė tik tiek, kiek galėjo gabantis patys. Dažnai vyrai būdavo atskiriami nuo šeimų, nors vėliau turėjo galimybių persikelti ir gyventi kartu su šeima.

Didžiausios stovyklos buvo įkurtos Teksase: Cristal City, Seagoville, Kenedy, taip pat Šiaurės Dakotoje – Linkolno Fortas, Niujorko valstijoje – Ellis Island ir New York Harboro stovyklos.

Internavimo stovyklos buvo aptvertos spygliuotos vielos tvoromis, saugomos ginkluotų sargybinių, kurie galėjo stovyklos gyventojus, nepaklususius taisyklėms ar dėl kitų priežasčių, perkelti į griežtesnės izoliacijos stovyklą. Susirašinėjimas buvo cenzūruojamas, kontaktai su išoriniu pasauliu griežtai ribojami. Tik maža dalis apeliacijų pasiekdavo tikslą ir šeimos būdavo išlaisvinamos. Vyrai buvo samdomi dirbti geležinkelio remonto darbus Šiaurės Dakotoje, kirsti miškus.

Internuotieji buvo įkalbinėjami emigruoti į Vokietiją. Daugelis sutiko, nematydami geresnės ateities savo šeimoms, uždarytomis stovyklose. Šie žmonės buvo naudojami mainams į Vokietijoje internuotus civilius amerikiečius. Iš viso buvo surengtos šešios mainų operacijos, didžiausia iš jų vykdėta 1945 m. sausį. Jos metu į Europą buvo nugabenta apie tūkstantis internuotųjų.

Bet ir buvusioje tėvynėje jų laukė nepavydėtinas likimas. Štai vienos šeimos istorija.⁵⁶ *Eiserloho 5 žmonių šeima (trys JAV gimę vaikai: 11 ir 6 metų ir 11 mėnesių) gyveno kaime, Ohajo valstijoje, pačių statytame name. Tėvas buvo vokiečių kilmės statybos inžinierius. 1941 m. gruodį FTB išsivedė tėvą. Šeima visą savaitę nežinojo, kur jis yra. Anksčiau jų atžvilgiu draugiška bendruomenė tapo jiems nepakanti, todėl turėjo parduoti savo namą ir žemę už žemą kainą. Vyriausybė išaldė jų skurdžias pajamas, griežtai apribojo jų naudojimą. Šeima su mažais vaikais dvejus metus glaudėsi pas gimines, kol buvo leista gyventi kartu su šeimos galva Crystal City internuotųjų stovykloje Teksase. Po keleto valdžios institucijų siūlymų Eiserlohas sutiko su šeima repatrijuoti į Vokietiją, kur jie turėjo būti iškeisti į nacių internuotus amerikiečius. 1945 m. sausį iškeliauja laivu su kitais vokiečiais (jų buvo apie tūkstantį). Kelionės metu ponia Eiserloh pagimdo berniuką. Jie išlaipinami Marselyje, toliau vežami į Bregencą, kur iškeičiami į civilius amerikiečius. Kelyje šeima buvo apvogta. Toliau nutarė vykti pas gimines į Frankfurtą, visą kelią rizikuodami patekti į sąjungininkų bombardavimą. Vėl apsigyveno pas gimines. Vaikai nekalbėjo vokiškai. Netrukus jie pajuto aplinkos priešišumą. Gestapininkai įtarė Eiserlohą esant amerikiečių šnipą, jis buvo tardomas ir šešių SS vyrų sumuštas šeimos akivaizdoje. Ponia Eiserloh, vėl likusi viena su vaikais ir nežinodama apie vyro likimą, susirgo nervų liga, kuri tęsėsi visą likusį gyvenimą. Po kelių mėnesių JAV armijos kariai išlaisvino tą kalėjimą, kur buvo uždarytas Eiserlohas, ir jis grįžo namo. Šeimai pavyko išgyventi sudėtingus metus po karo. Vėliau du vyriausieji sūnūs grįžo į JAV. Jų pastangomis tėvai ir du jaunesni broliai bei seserys gavo leidimą grįžti į JAV. Eiserlohas negalėjo rasti gero darbo nei Vokietijoje, nei JAV ir mirė 65 metų amžiaus. Vaikai taip ir nesužinojo, kodėl jų šeima buvo internuota.*

Kai kuriose stovyklose buvo laikomi įvairių tautybių JAV gyventojai. Gyvenimo sąlygos stovyklose buvo asketiškos, maistas pakankamas. Stovyklose veikė vaikų darželiai, mokyklos. Medicininis aptarnavimas ir higienos sąlygos buvo patenkinami. Dirbantys viešuosius darbus internuotieji gaudavo atlyginimus, kaip ir laisvieji.

Tačiau psichologinė aplinka buvo sunkiai pakeliama, ypač jauniems žmonėms. Štai jaunuolio istorija: *gyvendamas Vokietijoje Maksas Ebelis nenorėjo stoti į Hitlerio jaunimo sąjungą ir 1937 metais atvyko pas tėvą į JAV, Bostoną. Kilus Antrajam pasauliniam karui buvo įregistruotas atrankai į karo tarnybą. Jis sutiko vykti kovoti su Ramiojo vandenyno valstybėmis, bet ne su Vokietija.*

⁵⁶ www.foitimes.com/internment/Eiserloh.htm

ja. 1942 m. rugsėjį M. Ebelis areštuojamas. Tardant buvo griežtai smerkiamas, kad nenori kariauti Europoje. Tris mėnesius jis laukė JAV generalinio prokuroro sprendimo Bostono kalėjime. Japonui kaliniui persipjovus gerklę skutimosi peiliuku, jis išgelbėjo jo gyvybę. 1943 m. sausį M. Ebelis buvo išvežtas į Ellis Islando stovyklą, kur buvo laikomi šimtai internuotųjų. Sąlygos buvo blogos, privatumą palaikė tik atsivėrimas paklodėmis, šmirinėjo žiurkės. Medicininis aptarnavimas ir maistas buvo prastas. Po savaitės jie kareivių buvo atgabenti į labai saugomą stovyklą Forrest, Tennesio valstijoje. M. Ebelis savanoriškai ėmė dirbti stovyklos ligoninėje. 1943 m. gegužę buvo vienas iš 100 vyrų, atrinktų dirbti prie Šiaurės vandenyno geležinkelio Šiaurės Dakotoje. Darbas buvo sunkus, gyvenimo sąlygos prastos, nameliai šildomi anglies krosnelėmis, miegoti sudedamos lovelės, atviros prausyklos. Bet M. Ebeliui toks gyvenimas buvo priimtinesnis negu patogus ir sotus, bet patalpose, apsuptose spygliuota viela, saugomas šunų ir ginkluotų vyrų. Jų geležinkelio brigada padėjo remontuoti vietinę bažnyčią. M. Ebelio iniciatyva buvo surinkta lėšų dešimtmetės Sioux princesės gydymui nuo tuberkuliozės. Pavasarį JAV teisingumo departamentas pripažino, kad geležinkelio brigada atliko vertingą paslaugą JAV kariuomenei ir sutiko persvarstyti jų internavimo bylą. Speciali komisija, išlaisvindama M. Ebelį, stebėjosi, kodėl jis buvo internuotas.⁵⁷

Dar vieno vokiečių kilmės jaunuolio amerikiečio ir jo šeimos likimas – Eberhardo E. Fuhro knygoje *My Internment by the US Government*, 2001.⁵⁸

1942 m. rugpjūtį JAV vyriausybė internavo mano tėvus, vokiečių kilmės JAV gyventojus. Mano 12-metis brolis, nors buvo gimęs Cincinatyje, taigi JAV pilietis, buvo išsiųstas į našlaičių prieglaudą. Kitam mano broliui (18 m.) ir man (17 m.) buvo leista pasilikti namuose, bet pragyvenimu turėjome rūpintis patys. Mano brolis netrukus įstojo į Ohajo koledžą ir gavo stipendiją. Aš gyvenau atskirai, taip pat stojau mokytis į Woodwardo koledžą Cincinatyje. Gyvenimui užsidirbdavau išnešiodamas laikraščius. Kartas nuo karto buvau FTB agentų apklausiamas apie šeimos draugus, gimines Vokietijoje ir internuotus tėvus. Buvo apklausiami ir kai kurie mano kaimynai.

1943 m. kovo 23 d. Woodwardo koledže buvau dviejų FTB agentų suimtas, surakintas ir vedamas nukreipus į mane pistoletą, nors man tada buvo tik 17 metų. Aš nebegrįžau į mokyklą, netekau ne tik savo daiktų, bet ir buvau pažemintas. Mane nuvedė į miesto policijos nuovadą, kur jau buvo suimtas mano brolis. Čia paėmė pirštų atspaudus ir mus abu uždarė į Hamilton County kalėjimą. Buvome aprenkti kalėjimo drabužiais ir uždaryti į atskirą kamerą su WC ir grandinėmis prirakinta metaline lova. Kitų kamerų kriminaliniai kaliniai ėmė šūkauoti: „Naciai, hunai, vokiečiai, jums galas.“

Kitą dieną buvome apklausiami Federalinės tarnybos, nei liudininkais, nei advokatu pasinaudoti nebuvo leista. Mane apklausinėjo 5 ar 6 Federalinės tarnybos pareigūnai. Pirmiausia dėl mano pasisakymo apie Hitlerį, kai man buvo dvylika metų. Kiti klausimai buvo dėl mano dalyvavimo Vokiečių Amerikos dienoje ir piknike 1939 bei 1940 metais. Jie netgi turėjo nuotraukų iš tų piknikų. Po apklausos mus su broliu vėl surakino ir nuvežė į namus paimti drabužių bei kitų reikalingų daiktų. Taip paskutinį kartą matėme savo namus. Vėliau namai buvo išplėšti: nuotraukos, smuikas, fortepijonas, baldai, šeimos relikvijos dingo visam laikui. Kitą rytą federalinis pareigūnas mus, kaip kriminalinius kalinius, surakintus, vežė į Čikagą, kur su kitais internuotaisiais išbuvome apie tris mėnesius. Mūsų buvo apie 20 kalinių. Šis skaičius buvo stabilus, nors vienus išveždavo į stovyklas Šiaurės Dakotoje ir Teksase, kitus išleisdavo į laisvę, į jų vietą atveždavo naujai internuotus.

⁵⁷ EARLE, S. M. *Germans, too, were imprisoned in WWII*, 2000; www.foitimes.com/internment/Ebel.htm

⁵⁸ www.foitimes.com/internment/Fuhr.htm

Po dešimties dienų man sukako 18 metų. Aš žinojau, kad pagal įstatymą aš turiu užsiregistruoti, nors mūsų kalėjimo direktorius ir prieštaravo. Bet Teisingumo ministerija jam nurodė, kad negalima trukdyti registruotis, ką aš ir padariau ne kalėjime.

1943 m. liepą mes buvome su apsauga išsiųsti į stovyklą Crystal City, Teksase, netoli Meksikos sienos, kur buvo apie 1000 internuotų vokiečių iš JAV bei Lotynų Amerikos ir japonų. Ten mes radome tėvus ir mūsų brolių. Tai mums buvo gera naujiena. Bet bloga naujiena buvo tai, kad tvora buvo 12 pėdų aukščio, saugoma bokštuose ginkluotų sargybinių. Temperatūra pakildavo iki 40 laipsnių. Šiaip gyvenimo sąlygos buvo toleruotinos. Vyko kultūrinis gyvenimas. Japonai rengdavo savo tautines šventes, mes savo, vyko sporto varžybos. Internuotųjų kontingentas nuolatos keisdavosi, daugelis vokiečių, ypač iš Lotynų Amerikos, bei japonai sutikdavo vykti į savo kilmės šalis, kur jie buvo iškeičiami į karo belaisvius arba civilius amerikiečius.

Po Pergalės dienos mes tikėjomės būti paleisti, tačiau Prezidentas Harry Trumanas nusprendė, kad internuotieji dar yra „pavojingi“ ir turėtų būti išsiųsti atgal į Vokietiją. Bet mes nesutikome repatrijuoti, likome iki 1947 metų, padėjome griauti stovyklos pastatus. Paskui mes buvome atgabenti į Ellis Island stovyklą. Sąlygos buvo blogos, ankšta, purvina ir nuobodu. Galiausiai po daugelio teisinių ginčų ir Kongreso posėdžių generalinis prokuroras išlaisvino paskutinius internuotuosius 1947 m. rugsėjį.

Praradau penkerius metus normalaus gyvenimo, buvau žeminamas, negalėjau mokytis, ir tai tik todėl, kad tėvai buvo vokiečiai.

Bet man ir pasisekė – Crystal Cityje sutikau savo nuostabią žmoną Barbarą.

Dauguma internuotųjų stovyklų buvo uždarytos iki 1945 m. lapkričio, tik Crystal City stovykla nustojo veikti 1947 m. pabaigoje, o ilgiausiai veikė Ellis Island – iki 1948 rugpjūčio. Prieš paleidžiant kai kurių suaugusių internuotųjų buvo reikalaujama pasirašyti pasižadėjimą nepasakoti apie gyvenimą stovykloje. Daugelis buvusių internuotųjų stovyklose nieko nepasakojo apie savo išgyvenimus iki XX a. pabaigos.

1980 m. buvo įkurta Karo metais perkeltųjų ir internuotųjų civilių reikalų komisija, kuri, nors daugiausia rūpinosi japonų kilmės amerikiečių problemomis, pripažino, kad su Europos tautų kilmės amerikiečiais buvo elgiamasi „šurkščiai, nors teisingai“.

Išvados

Apibendrintai galima teigti, kad Antrojo pasaulinio karo metais kariaujančiose valstybėse vadinamieji „priešo tautybės“ gyventojai, kurių dauguma jau turėjo ir tų šalių pilietybę, buvo perkeltami iš savo gyvenamųjų vietų į valdžios nurodytas vietas, kur buvo ribojamas laisvas judėjimas ir taikomi įvairūs draudimai.

Sovietų Sąjungos etniniai vokiečiai pagal 1941 m. rugpjūčio 12 d. ir 27 d. Liaudies ūkio komisariato ir VKP(b) CK nutarimus buvo tremiami į atšiaurus klimato vietas, verčiami dirbti šaltyje be tinkamų darbo drabužių, gyventi beveik nešildomose patalpose, maitinami nekokybišku, be būtinų išgyvenimui kalorijų maistu.

Lietuvos vokiečiai, karo pabaigoje ištremti į karštą, neįprastą klimata, neaprupinti elementaria medikų pagalba, buvo verčiami dirbti karštyje iki išsekimo, negaudami maisto, mirė iš bado ir pietų klimato ligų. Likę gyvi tremtiniai išleisti grįžti namo tik 1956 metais.

Demokratiškas valstybių JAV ir Kanados „priešo tautybės“ gyventojai karo metais taip pat patyrė daug sunkumų. Buvo susiaurintos jų pilietinės teisės, prarado turta, vaikai kelerius metus negalėjo mokytis pageidaujamos mokyklose. Nuolatinės apklausos, žeminimai, nežinia dėl atskirtų

šeimos narių likimo paliko potrauminius pėdsakus visą tolesnį gyvenimą. Tačiau nei japonų, nei amerikiečių sociologų darbuose, nei autentiškuose atsiminimuose nerasta duomenų, kad gyvenimo sąlygos internuotųjų stovyklose būtų kėlę pavojų gyvybei.

Totalitarinis Stalino epochos režimas, nepaisydamas elementarių humanizmo principų, vadovaudamasis žmogų niekinančia ir nuvertinančia komunistine ideologija, sulaužė tūkstančių įvairių tautybių savo piliečių likimus.

V. Zemskovo nuomone, klaidinga aiškinti tautų deportacijas kaip karo metų rezultata, atvirkščiai: „karo metų aplinkybės Stalino valdžios buvo panaudotos nacionaliniam klausimui spręsti“⁵⁹.

Literatūra

- ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius: Mintis, 1996.
- ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002.
- Chin Aimee. *Long-run labour market effects of Japanese American during World War II on working-age male internees*. University of Houston, 2004.
- DOVE, Richard (ed.). *Totally un-English?: Britains Internment of Enemy Aliens*. In *Two World Wars. The Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies*, 2005, Vol. 7. 209 p.
- Enemies within: Italian and other internees in Kanada and abroad*. Ed. F. IACOVETTA, R. PERIN and A. PRINCIPE. University of Toronto, 2000.
- HARRISON, Ernest. J. *Lithuania's fight for freedom*. Third European edition. B. v., 1948.
- Lietuvių archyvas*. Studijų biuro leidinys. Kaunas, 1942.
- Lietuvos gyventojų genocidas*. 1939–1941. 1992, I t.; 1944–1947. 2005, II t.; 1948. 2007, III t.
- Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*. Sud. E. GRUNSKIS ir kt. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1995.
- NEKRICH, Aleksandr. *The punished Peoples. The Deportation and Fate of Soviet Minorities at the End of the Second World War*. New York: W. W. Norton, 1979.
- PAJAJUIS-JAVIS, Joseph. *Soviet Genocide in Lithuania*. N.Y.: Manyland Books, 1980.
- PELĖKIS, K. *Genocide: Lithuanian's Threefold Tragedy*. Lithuanian American Council. N. Y., 1953.
- TARASONIS, Vytautas, BAJORIŪNAS, Antanas, GEDIMINSKAS, Donatas. *Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje*. Vilnius, 1992.
- БУГАЙ, Николай. *Иосиф Сталин – Лаврентию Берия: «Их надо депортировать...»*. Москва, 1992.
- БУГАЙ, Николай. *Л. Берия – И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...»*. Москва, 1995.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных. 1930-е – 1950-е годы. [Interaktyvus]. Институт Российской истории РАН [žiūrėta 2008 m. rugpjūčio 21]. Prieiga per internetą: <http://demoscope.ru/popul/popul13.html>.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. Спецпоселенцы: по документации НКВД-МВД СССР. In *Социологические исследования*, 1990, № 11.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. Заключенные, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные: статистико-географический аспект. In *История СССР*, 1991, № 5.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. Принудительные миграции из Прибалтики в 1940-1950-х годах. *Отечественные архивы*, 1993, т. 1.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных. 1930-е – 1950-е годы. [Interaktyvus]. Институт Российской истории РАН.
- ЗЕМСКОВ, Виктор. *Спецпереселенцы в СССР. 1930-1960*. Москва: Наука, 2003.
- Книга для учителя. История политических репрессий и сопротивления несвободе в СССР*. Москва: Мосгорархив, 2002.
- МИЛОВА, Ольга. *Депортация народов СССР (1930–1950-е годы)*. Ч. 2. *Депортация немцев (сентябрь 1941–февраль 1942 гг.)*. Москва: 1995.
- ПОЛЯН, Павел. *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*. Москва: ОГИ – Мемориа, 2001.
- Судьбы Российского крестьянства*. Ред. ИВНИЦКИЙ, Н. А. Рос. гос. гуманит. ун-т, 1996.
- JACOBS, Arthur. Internment in the United States during WWII, December 7, 1941–July 1948. www.foitimes.com
www.istorya.ru/forum/index

⁵⁹ ЗЕМСКОВ, В. *Спецпереселенцы в СССР...*, с. 59.

THE INJURED FOR THE ORIGIN: DEPORTATION OF ETHNIC GERMANS FROM LITHUANIA IN 1945

Teresė Birutė Burauskaitė

Centre of the Research of Genocide and Resistance, Lithuania

Summary

Repressive politics of the Soviet Union is examined rather well by Russian and Lithuanian researchers. Many of the most important archive documents and research works on the repressions against Lithuanian people are published. Few, however, know of the deportation from Lithuania to Tadjikistan persons of German ancestry at the end of Second World War. Only one book of 70 pages in 1992 and some articles in the newspapers have been published about deportation of this national minority of Lithuania. In this article the attempt have made to define the criteria of selection and other circumstances of the deportation of 908 persons of German ancestry on the 22-26 of April, 1945, by using electronic basis of data gathered in the Centre of the Research of Genocide and Resistance in Lithuania (further – EBD), documents from the previous KGB archive and the manuscript recollections of the deportees themselves.

One tenth of Lithuanian people had been repressed on their social or national origin during Soviet occupation 1940-1941 and 1944-1990. The implementation of the Instruction on the deportation of anti-soviet elements from Baltic countries, signed by I. Serov on October 11, 1939, begun on July, 1940. In this document like “enemies of people” had been defined persons, who repatriated from Germany, Germans, who signed to be repatriated, but refused to leave and persons, who had relatives in Germany. Later category “who has relatives in Germany” was excluded, but the category “people, who tried to escape to Germany under the coverage of repatriation” was added. According to those categories, 3670 people were registered. Taking into consideration that in 1940 36 000 Germans and some 500 citizens of Germany lived in Lithuania, every one German of ten was to be deported. According to the data of EBD, in Lithuania before the beginning of German – Soviet War were repressed 106 ethnical Germans, among them: 23 were deported, 4 of them died in exile; 69 arrested, 8 of them were released during the first days of the German – Soviet War, 17 were passed to Germany according to the Agreement of the Exchange, 14 died in the places of confinement; there are no data about 30 prisoners; for 14 people the category of repression is not set.

Russian sociologist V. Zemskov have maintained that this group of deportees (in all 12 682 persons from Lithuania were deported in June, 1941) was replaced in the settlements under the most strict regime than kulak deportees because of their “higher social danger”.

The beginning of German – Soviet War and the Nazi occupation ruined Soviet plans of liquidation of the “anti-soviet element” in Lithuania.

During World War Two USSR government viewed Soviet Germans and others of “enemy ancestry” as potentially dangerous diversionists and spies. All the Russian Germans were deported from Volga region to Novosibirsk, Omsk regions, Altai land, Kazakhstan SSR and statehood of Volga German region have been liquidated according the Decree of the Presidium of High Soviet of the USSR on August 28, 1941. In 1941-1942 1200 thousand Soviet citizens of German ancestry were deported. Men were to be deported of the age of 15-55 and women – 16-45, together with children not younger than three years old. All of them were mobilized to the so called “labour ar-

mies”, where they in the half-starved circumstances were forced to work in the very hard climate conditions and to live in the unsuitable for living premises without heating.

In summer 1944 Red Army pushed out German occupants from the Lithuanian territory. After them came the soldiers of NKVD, prepared to go on with repressions against Lithuanian people. The first deportations after the war fell on the ethnical Germans in Lithuania, as they were considered “the enemy nationality”. In Special Archive of Lithuania decrees are preserved about the deportation of 626 people (200 families). In these documents the persons, selected for deportation, were incriminated for the aiding of German occupants, for their German ancestry itself or the relative relations with persons of German nationality. 94 of them were of Lithuanian nationality and they were only members of the families of ethnical Germans. According to the data of EBD, on April 22-26, 1945, 906 ethnical Germans and members of their families were deported from Lithuania. All of them were gathered in Kaunas on April 22-26 from the Southern and Western parts of Lithuania, and because of the lack of wagons have been sent into exile only on the third of May. Their route is mysterious even today: on the first days of May the echelon moved to the North up till Vologda, on the 9th of May deportees were allowed to wash themselves in the bathroom in favor of Victory, and then the train turned to the South. At the beginning of June deportees were brought to the cotton plantations in the valley of the river Vakhsh, Kuibyshevsk region, Tadjik SSR. There were inhuman living conditions: starvation, lack of drinking water, unsanitary conditions in the living apartments, servitude in heat led to the premature deaths. 341 (37,5%) deportees of the total number 908 died there, 255 of them in the period 1945-1947, e.g. 75%.

In the other countries, which were on war against Germany and its allies, USA, Britain and Canada, citizens of “enemy nationality”: Germans, Japanese and Italians were also isolated in different ways.

Pursuant to President of the USA Franklin Roosevelt Executive Order 9066, signed on February 19, 1942, the military power could restrict the liberties of citizens and aliens, as it deemed necessary. This led to the exclusion and internment of individuals and groups of “the enemy nation”. During World War Two, the US Government interned at least 11,000 persons of German ancestry and 120 thousand Japanese.

By law, only “enemy aliens” could be interned. However, with governmental approval, their family members frequently joined them in the camps. Many such “voluntarily” interned spouses and children were American citizens. Internment was frequently based upon uncorroborated, hearsay evidence gathered by the FBI and other intelligence agencies. Homes were raided and many ransacked. Potential internees were held in custody for weeks in temporary detention centers, such as jails and hospitals, prior to their hearings without the evidence of attorneys. Sometimes children left after the arrests had to fend for themselves. Some were placed in orphanages. Eventually, under such duress, hundreds of internees agreed repatriate to war-torn Germany to be exchanged with their children for Americans. Once there, food was scarce, Allied bombs were falling and their German families could do little to help them. Many regretted their decision. Internees live in the camps of common regime under armed guard and strictly regulated contacts with the outer world.

The internees lost part of their properties, the salary was made lower, in camps there were not enough schools for children and they lived under the armed guard. But neither in the recollections of internees, nor in the research works on the violation of human rights, there are any data about the influence of living conditions in the camps on the diseases and deaths of the interned.

While summarizing we can say that the living conditions of the deported Soviet citizens of German ancestry could not meet the elementary demands of surviving. We can judge that the deportation of Soviet citizens of the “enemy nationality” had the aim not only to grant security of the country at war time. According to the opinion of the widely known Russian sociologist V. Zemskov, the conditions of war time were used by Stalin “to speed the assimilation processes in Soviet society”.

ПОСТРАДАВШИЕ ИЗ-ЗА НАЦИОНАЛЬНОСТИ: ДЕПОРТАЦИЯ ЭТНИЧЕСКИХ НЕМЦЕВ ЛИТВЫ В 1945 Г.

Тересе Бируте Бураускайте

Центр изучения геноцида и резистенции в Литве

Резюме

Репрессивная политика Советского Союза, вследствие которой в 1939, 1941-1941, 1944-1958 годах пострадал почти каждый десятый житель Литвы, в России и в Литве довольно глубоко исследована, достоянием гласности стали многочисленные публикации важнейших документов, воспоминания самих репрессированных. Но одна, немногочисленная группа этнических немцев, депортированных из Литвы в Таджикию под конец Второй мировой войны, как правило остается без внимания. Публикаций о депортации немцев Литвы - только одна книга 70 страниц, вышедшая в 1992 г. и несколько газетных статей. В настоящей работе на основе электронной базы данных Центра по исследованию геноцида и резистенции жителей Литвы (далее – ЭБД), архивных документов бывшего архива КГБ (далее – Специальный архив Литвы), рукописных воспоминаний самих ссыльных делается попытка воссоздать критерии отбора и другие обстоятельства выселения жителей Литвы немецкой национальности в Таджикию 22-26 апреля 1945 г.

Жители Литвы, в 1940 г. оккупированной и инкорпорированной в СССР, подвергались репрессиям как по социально-классовому, так и по этническому принципу. В июле 1940 г., началось внедрение в жизнь Инструкции о проведении депортации антисоветских элементов из прибалтийских республик, подписанной И. Серовым еще 11 октября 1939 г. Среди разных категорий «врагов народа», указывались лица, прибывшие из Германии в порядке репатриации, немцы, записавшиеся на репатриацию, но отказавшиеся выехать, лица, имеющие родственников в Германии. В более поздних вариантах инструкции изъята категория «имеющих родственников в Германии», но добавилось «лица, пытавшиеся бежать в Германию под прикрытием репатриации». Было зарегистрировано по этим категориям 3670 чел. Имея ввиду что в 1940 г. в Литве жили 36 000 немцев и около 500 граждан Германии, подлежал депортации каждый десятый немец Литвы. По данным ЭБД до начала Германско-Советской войны репрессировано 106 этнических немцев Литвы, в том числе: депортировано 23 чел., из них 4 умерли в ссылке; арестовано 69 чел., из них 8 освободились в первых днях войны, 17 переданы Германии по договору Обмена, 14 умерли в местах заключения; о 30 заключенных нет данных; 14 чел. не установлена категория репрессии.

По данным В. Земскова эта категория депортированных (всего из Литвы в июне 1941 г. депортировано 12 682 чел.) ввиду ее «повышенной социальной опасности» в местах ссылки была поставлена в условия более жесткого режима по сравнению с режимом кулацкой ссылки или ссылкой польских осадников.

Начавшаяся Германско-Советская война и немецкая оккупация разрушила планы о ликвидации «антисоветского элемента» Литвы.

Депортации советских немцев, инициированные началом Германско-Советской войны, на первых порах мотивировались возможностью шпионажа в пользу иностранного государства и необходимостью нейтрализации граждан «национальности врага». По этой причине были тотально депортированы российские немцы с ликвидацией их государственности в Поволжье. В указе Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 года утверждалось, что среди немецкого населения Поволжья «имеются десятки тысяч диверсантов и шпионов», поэтому советское правительство «для предупреждения серьезных кровопролитий вынуждено принять карательные меры против всего немецкого населения Поволжья» и переселяет его в районы Новосибирской, Омской областей, Алтайского края, Казахстана и др. Депортациям через некоторое время были подвергнуты советские граждане немецкого происхождения по всей территории СССР: всего с августа 1941 по 1942 год было депортировано 1210 тысячи человек. Депортированию подлежали мужчины в возрасте 15-55 лет и женщины от 16 до 45 лет, в том числе с детьми старше трех лет. Все они были мобилизованы в так называемые «трудовые армии», где они были принуждены полуголодными работать в тяжелейших климатических условиях, жить в непригодных для жилья помещениях без отопления.

Летом 1944 г. Красная армия вытолкнула германских оккупантов из территории Литвы. Следом появились войска НКВД, готовые продолжать войной прерванные репрессии против жителей Литвы. Первые послевоенные депортации коснулись этнических немцев Литвы, как лиц «национальности врага». В Специальном архиве Литвы хранятся постановления на высылку на 626 чел., или 200 семей. В этих документах подлежащим к высылке лицам инкриминируется пособничество немецким оккупантам, а также немецкая национальность, принадлежность к лютеранской церкви или родственная связь с лицом немецкой национальности. Из этого числа 94 человека были литовской национальности, только члены семьи этнических немцев. По данным ЭБД из Литвы было депортировано 908 этнических немцев и членов их семей. Собранные 22-26 апреля из южных и западных областей Литвы в Каунас, из-за нехватки вагонов были они отправлены в ссылку только 3 мая. Маршрут следования до сих пор остается загадочным: первые дни мая эшелон следовал на север почти до Вологды, 9-ого мая ссыльным разрешили помыться в бане в честь Победы, за тем поезд повернулся на юг. В начале июня ссыльные были доставлены на плантации хлопка в долине реки Вахша, Куйбышевского района, Таджикской ССР. По свидетельствам вернувшихся в Литву ссыльных условия проживания там были ужасающие: голод, отсутствие питьевой воды, антисанитарные условия жилых помещений, каторжная работа в жару вызвали преждевременные смерти. Из 908 ссыльных там умерло 341 (37,5%), из них 255 в течении 1945-1947 гг., т.е. 75%.

В других странах, воюющих против Германии и ее союзников, в США, Великой Британии, Канаде, граждане «национальности врага» немцы, японцы, итальянцы тоже были разными методами изолированы.

Президент США Франклин Рузвельт санкционировал интернирование граждан «национальности врага», подписав 19 февраля 1942 года Чрезвычайный указ № 9066, который разрешал военным властям перемещать из определённых районов страны любых лиц. Было интернировано около 120 тысяч японцев, 11 тысяч немцев и несколько тысяч жителей итальянского происхождения.

Сведения о лояльности американцев германского происхождения собирали служащие ФБР. Подозреваемые лица арестовывались, допрашивались без присутствия адвокатов и отправлялись в лагеря для интернированных. Затем семьям разрешали присоединиться к ним и жить в лагерях при общем режиме – вооруженной охране и жестко регламентированным контактом с внешним миром.

Интернированные потеряли часть собственности, была уменьшена заработная плата, не хватало для детей школ, жили они под вооруженной охраной. Но ни в воспоминаниях бывших интернированных, ни в работах исследователей нарушения гражданских прав интернированных нет данных о влиянии условий жизни в лагерях интернированных на уровень заболеваемости или смертности.

Обобщая можно заключить, что условия жизни переселенных советских граждан немецкого происхождения не соответствовали элементарным требованиям человеческого выживания. Можно предположить, что депортирование советских граждан «национальности врага» преследовало не только цель обеспечения безопасности страны в военное время. По мнению известного русского социолога В. Земскова условия военного времени были использованы Сталиным «для ускорения ассимиляционных процессов в советском обществе».